

גיליון עדאלה האלקטרוני מס' 87, נובמבר 2011

אי- צדק סביבתי בישראל- המקרה של הכפרים הלא מוכרים בנגב
Environmental Injustice in Israel - The Case of the Unrecognized Villages
in the Naqab

ד"ר ת'אבת אבו ראס
מנהל פרויקט עדאלה בנגב

הקדמה

בעשורים האחרונים נהפך לנגב לאתר אשפה ארצי ולחצר האחורית של המדינה. וכך נהפך האזור רחב הידיים והעני לאזור המטרדים הסביבתיים והבריאותיים הגדול ביותר במדינה. פוטנציאל הסכנות כולל: זיהום אוויר מתמשך, פסולת רעילה, שפכים, רעש מפעילות של הצבא בשטחי אש רחבים, ויותר מכל סכנות מהכור הגרעיני בדימונה.

כיום חיים בנגב כ-200,000 תושבים בדואים המהווים כ 30% מתושבי הנגב. הם מتركזים בשבע העיירות שהוקמו עד 1990, בתשעה כפרים אשר הוכרו לאחרונה ומהווים חלק מהמועצה האזורית אבו בסמה ועוד 36 כפרים בלתי מוכרים המחכים להכרה.

מטרדים סביבתיים הם נחלת כל אזור הנגב, שבו 12,918,000 דונם. הבדואים יושבים על ומעבדים, הן ביישובים המוכרים והן בכפרים הלא מוכרים כ- 260,000 דונם, שהם כ 2% משטח הנגב. תושבי הכפרים הלא מוכרים מאכלסים 180,000 דונם, או כ- 1.4% מהקרקע (אלהוזייל, 2003).

צדק סביבתי הוא חלק מהשיח של קידום זכויות אדם ושוויון בין קבוצות החיות במרחב מסוים. בבסיס שיח זה הוא חלוקת המטרדים והסיכונים הסביבתיים במרחב זה. המאמר יטען שקיימת מדיניות של אי-צדק סביבתי בנגב הפוגעת באזרחים הערבים הבדואים תושבי הכפרים הלא מוכרים.

החזון הסביבתי לנגב

P.O. Box 8921 Haifa 31090 Israel Tel: (972)-4-950-1610 Fax: (972)-4-950-3140

حيفا 31090 ، ص.ب 8921 هاتف 04-9501610 فاكس 04-9503140
חיפה 31090 , ת.ד. 8921 .טלפון 04-9501610 פקס 04-9503140

Email: adalah@adalah.org <http://www.adalah.org>

התוכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב מ 2005 ייחדה פרק שלם לפיתוח הסביבתי בנגב וקבעה עקרונות לשמירת איכות הסביבה באזור. בפתח פרק זה בולט החזון הסביבתי לנגב:

"פיתוח הנגב והעלאת רמת החיים של תושביו, תוך התחשבות מרבית בסביבתו הטבעית והאנושית הייחודית ובאוצרות הטבע הנמצאים בו, ומזעור מרבי של הפגיעה בהם על-ידי פעילות אנושית לסוגיה, למען הדור הזה והדורות הבאים" (משרד ראש הממשלה, 2005, עמ' 4).

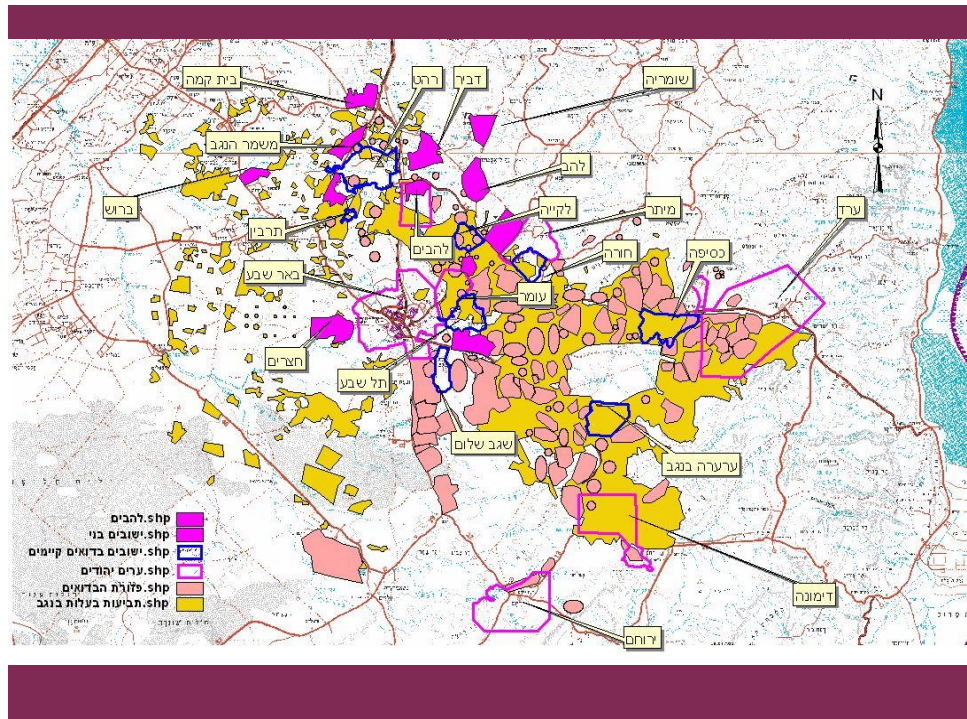
כמו כן נקבע כמטרה ראשונה בתוכנית זו "פיתוח תפישה כוללת, ברת קיימא, שתבטא איזון בין המשך

הפעילות האנושית במרחב התכנון לשמירה על ערכיו המיוחדים".

אין ספק שממשלת ישראל מקיימת, בחמש השנים האחרונות, פעילות ענפה במטרה לפתח את הנגב. הממשלה תקצבה לתוכנית פיתוח הנגב 17 מיליארד שקל אשר יושקעו בתחומי החיים השונים. פיתוח זה כולל העברת מחנות צבא לנגב והקמת עיר הבה"דים, שדרוג מסילות הברזל הקיימת וקביעת מסלולים חדשים, סלילת כבישים, בניית כבישים והארכת כביש חוצה ישראל עד צומת הנגב (משרד ראש הממשלה, 2005). הפיתוח הזה כולל הקמת יישובים יהודים חדשים והלכנת עשרות חוות בודדים בנגב. בנוסף לכך, רמת השירותים המוצעת לאזרח בנגב, כולל שירותי חינוך, רווחה ותעסוקה משתפרת. תוכנית זו, לפחות ברמת היישום, פוסחת על היישובים הבדואים ובמיוחד על הכפרים הלא מוכרים. לכפרים אלה מוצעת תוכנית נפרדת, היא תוכנית פראוור, אשר מנשלת את הבדואים מרוב קרקעותיהם ומרכזת ומעיירת אותם בעל כורחם.

הכפרים הבלתי מוכרים בנגב

ההתעלמות העקבית של המדינה מהבדואים ובעיותיהם ייצרו עם הזמן מקבצים רבים של משפחות בדואיות ללא כתובת או שלטון מקומי אשר ייצג אותם ויספק להם שירותים כולל שירותים סביבתיים ובריאותיים. בשני העשורים הראשונים אחרי קום המדינה, תכנון יישובים חדשים ותוכניות מחוזיות במחוז הדרום פסחו על עשרות אלפי אזרחים בדואים. הקמת שבעת העיירות השאירה כמחצית הבדואים ללא פתרון. לאורך שנים סירבה המדינה לחבר הכפרים הלא מוכרים למים וחשמל ולספק שירותים אחרים על מנת לאלץ התושבים לעבור לשבעת היישובים המוכרים (תל שבע, רהט, כסייפה, ערעה, שגב שלום, לקיה וחורה). המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים הכינה, ב-1999, תוכנית מתאר אלטרנטיבית להכרה ב-45 כפרים לא מוכרים (בינתיים הוכרו פורמאלית תשעה מהם). תוכנית זו, אשר הוגשה לוועדה המחוזית לתכנון ובניה, מציעה פיתוח רשות מוניציפאלית אחת או שתיים במסגרת מועצה אזורית, בניית תשתיות והענקת הזכות לייצוג מוניציפאלי לתושבים.

פריסת התושבים הבדואים ותביעות הבעלות שלהם בנגב.

תושבי הכפרים הבלתי מוכרים הם במרכז סוגיית הקרקעות בנגב. בראש תביעותיהם הכרה באדמות שיושבים עליהן, 180,000 דונם. העדר תכנון מקומי בשטח זה מאלץ מאות צעירים, בכל שנה, לבנות את בתיהם ללא היתרי בניה, דבר שמוביל, בסופו של דבר, אל קנסות רבים וצווי הריסה המבוצעים בתדירות גבוהה בכפרים אלה. אחת הטענות המרכזיות המופנות נגד הכרה בכפרים הבלתי מוכרים היא גודלם הקטן. אך המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים, הגוף הנבחר והייצוגי (לא רשמי) של התושבים, דורש הכרה רק בכפרים שתושביהם מונים לפחות 500 איש ויותר. כפרים אלה הרבה יותר גדולים מיושבים יהודים מוכרים בסביבה כיום, ואחרי ההכרה הרשמית במספר כפרים במסגרת במועצה האזורית אבו בסמה, קיימים עדיין כ-36 כפרים ללא הכרה. חלק מכפרים אלה נוסדו לפני קום המדינה ואחרים התהוו אחרי העברתם של תושבי הדרום, ע"י המדינה, למקומות חדשים הגרים בהם היום במבצע הריכוז של הבדואים באזור הסיג בשנת 1950. כפרים אלה לא הופיעו על מפות רשמיות של המדינה ולא סופק להם שירותים בסיסיים עשרות שנים. הם עדיין בלי חשמל, כבישים ותשתיות אחרות. המים מסופקים חלקית לתושבים. והחשוב מכל הם בלי ייצוג מקומי כשאר האזרחים בישראל.

הכפר הלא מוכר אלסר על רקע העיר באר שבע

הבדואים והשפעתם הסביבתית בתוכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב

התוכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב, ובתוכו הפרק הסביבתי, נתנה ביטוי לתפיסת הממסד הישראלי לבדואים ובעיותיהם. בתוכנית זו הבדואים נתפסים לא כאזרחים הסובלים מבעיות סביבתיות אלא כמטרד או לפעמים חסם בפני פיתוח באזור הנגב.

התוכנית מדגישה ש"האוכלוסייה הבדואית, המהווה כרבע מאוכלוסיית מרחב ההתייחסות, הינה בעלת נוכחות פיזית המשפיעה באופן דרמטי על המרחב הנדון, אוכלוסייה זו, המתפרסת על-פני כ-800,000 דונם, אינה מתחשבת כלל בחוקי התכנון והבנייה (ברחבי מרחב התכנון נמצאים למעלה מ-50,000 מבנים בלתי חוקיים) והתפתחה בקרבה תרבות עוני הקשה ביותר בארץ (זוהר, 2005, עמ' 6)".

אוכלוסייה זו, לפי כותב התוכנית, "מנוכרת למדינה ונמצאת בשולי החברה הישראלית מכל הבחינות. אוכלוסייה זו נמצאת בקונפליקט מתמשך עם המדינה בשורה ארוכה של נושאים: הבעלות על הקרקע, הבניה הבלתי חוקית, המעבר ליישובי קבע, רמת התשתיות בישובים והשירותים הניתנת לה" (עמ' 11).

התוכנית מייחדת פרק שלם ל"השפעתם השלילית של הבדואים בנגב על איכות הסביבה" וקובעת שמקור בעיה זו הוא בשלושה גורמים מרכזיים האחד הוא הריבוי הטבעי של הבדואים דבר שמוביל בסופו של דבר לשימושי יתר במשאבי טבע "ומגביר את ייצור הפסולות למיניהן". גורם שני הוא מצבם הסוציו אקונומי של הבדואים הירוד ביותר בין הקבוצות השונות במדינה. והגורם השלישי תפרוסת של הבדואים במרחב.

כותב התוכנית קובע שהבדואים תלויים במשאבי טבע במידה גדולה בהרבה מהאוכלוסייה היהודית בנגב מדובר למשל, בגישה למים (לשתיה, לניקיון ולתברואה ולהשקיה) לעצים (לבישול ולהסקה) ולקרקע (לבניית בתים ומחסות, לחקלאות ולענפי פרנסה אחרים). התוכנית מונה סיבות רבות להשפעת מצב איכות הסביבה על הבדואים ונותן הדוגמה של מיקום הכפר ואדי אלנעם (הכפר הלא מוכר הגדול ביותר במדינה כ- 6,000 תושבים) למועצה התעשייתית רמת חובב ולתחנת הכוח הסמוכה אליה, או סמיכות כפרים בדואים אחרים לשדה התעופה נבטים או למחצבות (עמ' 10).

כמו כן קובעת התוכנית שעבודי הבעל של הבדואים היא הפגיעה המשמעותית ביותר במרקם האקולוגי מבחינת ההיקף. פעילות זו הורסת את פני השטח ומשנה את הנוף (עמ' 17).

השפעות סביבתיות שליליות על ישראל לא פסחו על תושבי השטחים הפלסטיניים כאשר נקבע בתוכנית האסטרטגית לפיתוח הנגב שממי אקוויפר החוף מזהמים ע"י שפכי רצועת עזה מצד אחד. מצד שני מתקני טיהור השפכים המוקמים לאורך הגבול בין הרצועה לישראל "עלולים לגרום למטרדי ריח במידה ותחזוקתם תהיה ירודה" (עמ' 22). התוכנית מזהירה מהתופעה של הקמת מבנים ימיים ובמיוחד הנמל המתוכנן בעזה אשר יקטינו מכמויות החול המוסעות לאורך החוף הישראלי. נכון הדבר הוא לגבי השפכים של העיר חברון והחומרים המסוכנים משטיפי נסורת האבן בדרום הר חברון וסביבתה המזרמים לנחל חברון.

מטרדים סביבתיים ובריאותיים בכפרים הלא מוכרים בנגב

- תנאי המדבר
תושבי המדבריות, כולל בנגב נחשפים לתנאים פיזיים העלולים לסכן את חייהם, וכך המצב עם תושבי הכפרים הלא מוכרים. תנאי המדבר מתאפיינים בחום מדברי בחודשי הקיץ וקור רב בחודשי החורף ובמיוחד בלילה. כמו כן אקלים מדברי מתאפיין, בדרך כלל, בחוסר משקעים ומחסור במים. בנוסף לחרקים, נחשים ושאר חיות מזיקות ונפוצות במדבריות עקב פעילות אנושית דלה במדבר. ואם לא די בכך אז משתוללות כל שנה סופות חול המשפיעות על דרכי הנשימה.

הגוף, בעונות של הקיץ ובשעות מסוימות, סובל מעודף חום. על כן יש צורך דחוף בעזרה לתושבי הכפרים הלא מוכרים להסתגל לתנאי המדבר. הצורך באספקת מים סדירה וחשמל לקירור וחימום היא תנאי בל יעבור להמשך החיים במדבר. תנאים סביבתיים קשים אלה, בקיץ ובחורף, הן בבסיס החלטת ההורים לא לשלוח את ילדיהם, ימים רבים בשנה, לבתי הספר הסובלים ממחסור במערכות קירור וחימום סדירים בבתי הספר בכפרים הלא מוכרים.

איכות האוויר וריחות

איכות אוויר בנגב מושפעת מאוד מהימצאותם של מפעלי תעשייה רבים בנגב. חלק ממפעלים אלה הם כימיים. האתר הגדול ביותר והצמוד ליישובים הוא המועצה התעשייתית רמת חובב שמפעליה הכימיים מרוחקים פחות משני קילומטרים מהבתים של הכפר הלא מוכר הגדול ביותר ואדי אלנעם. כמו כן בנגב קיימים אתרי פסולת ארציים, אתר פסולת רעילה המדיפים ריחות חזקות. בנוסף לכך שריפת פסולת לא מפונה בכפרים הלא מוכרים מוסיפה לזיהום האוויר ולריחות הרעים.

חומרים מסוכנים וקרינה

הנגב נהפך עם השנים לאזור הטמנה של חומרים כימיים מסוכנים. האתר היחידי לסילוק חומרים כימיים רעילים נמצא באזור התעשייה רמת חובב. על אף שנקבע רדיוס מגן של 5 קילומטר שלא תתאפשר בתחומו מגורים. הכפר ואדי אלנעם, נופל ברובו בתחום זה. המדינה מעכבת מציאת פתרון הולם למעבר של תושבי ואדי אלנעם אשר הסכימו למעבר לאזור אחר. כמו כן נקבע רדיוס מסביב לאזור התעשייה רמת בקע של 2 ק"מ ואילו סביב תחנת הכוח הגרעינית המתוכננת בשבטה נקבע רדיוס בין 5-15 ק"מ (זוהר, 2005). מסביב לכל המקומות האלה חיים אלפי בדואים בכפרים הלא מוכרים.

פסולת, פסולת מוצקה ואיסוף פסולת

במרחב המשפיע על החיים בכפרים הלא מוכרים נמצאים שני אתרי פסולת ארציים מרכזיים: "דודאים" צפון מערב לבאר שבע ו "אפעה" מדרום מזרח לערד. העדר תשתיות בכפרים הלא מוכרים מצד אחד ואי קיומו ל שלטון מקומי סדיר מחריף את סוגיית הפסולת באזור זה. פסולת מושלכת לרוב בואדיות ולצידי הדרך. בשטח של הכפרים הלא מוכרים מפוזרים מאות אתרי פסולת לא מסודרים שהתושבים זורקים אליהם את הפסולת הביתית שלהם בלית ברירה. בדיון שהתקיים בוועדת הפנים והסביבה בכנסת הוצגו הנתונים הבאים. במרחב של היחידה הסביבתית של המועצה האזורית אבו בסמה המשרתת תושבי תשעת הכפרים בתחום שיפוטה של המועצה האזורית ואת שאר הכפרים הלא מוכרים רק 300 מכולות לאיסוף אשפה. מכולות אלה משרתות 90,000 תושבים במרחב זה. תקציבה של היחידה הסביבתית הוא פחות ממיליון שקל (הכנסת, 2011).

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ייצור הפסולת בעיירות הבדואיות עומד על 0.73 ק"ג פסולת לאדם ליום כאשר הממוצע הישראלי הוא יותר מכפול (1.7 ק"ג) לאדם ליום (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010). אך

אין בידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מידע כלשהו בקשר לכפרים הלא מוכרים. עקב התנאים בכפרים אלה ורמת החיים הירודה צפוי שכמות הפסולת עוד יותר קטנה מאשר בעיירות הבדואיות.

שטחי אש - שטחי אימונים ומחנות צבא

55.72% משטח מחוז הדרום וכ- 60% משטח הנגב הוא שטח הנתון בשליטת הצבא (צפדיה, אורן, לוי, 2007). חלק מהכפרים הלא מוכרים קיימים באזורים סגורים לשימוש ולשהות אזרחית. הכפרים הלא מוכרים: אלסדיר, סאעואה, אלמקימן ועוג'אן ממוקמים כיום בתוך שטחי אש או צמודים לשטחים אלה. רוב השטחים הצבאיים בנגב הם שטחי אימונים. לצד רעש מטוסים, רכב כבד מכונות וכלי ירייה שונים יומי המדירים שינה מעיניהם של התושבים, החיילים עורכים אימונים בין הבתים בכפרים הלא מוכרים. דבר זה מגביר את הרעש ואת מטרדי אבק הנוצרים מתנועת כלי רכב בכבישים לא סלולים. כמו כן הצבא, בפעילותו הענפה, מגביל את תנועת הבדואים ועדריהם וגורם לזיהום אויר ופוגע בצמחיה ובטבע. במספר מקרים רועים בדואים נפגעו מפצצות שהושארו בשטח ע"י הצבא.

שפכים

על אף שכמות השפכים לנפש המיוצרת במקרב הבדואים היא כמחצית מהשפכים במגזר היהודי (זוהר, 2005), ביוב ושפכים ביישובים הלא מוכרים, כשאר הדברים, אינם מטופלים, עקב מחסור בתכנון, תשתיות ושלטון מקומי שיטפל בנושא. השפכים של הבתים בכפרים הלא מוכרים מוזרמים לבורות ספיגה בחצרות הבתים או לואדיות. מצד שני שפכים של נחלים אזוריים עוברים דרך הכפרים הלא מוכרים וגורמים למטרדים שונים. נחל חברון עובר בכפר אום בטין. ואילו נחל דימונה עובר בסמוך לבתים של הכפר קסר אלסר. בשני הנחלים זורם ביוב ונסורת של מחצבות. נחלים אלה גורמים לריחות וגם להתקבצות של יתושים ושל פסדים ופגרי עדרים. במקרה של נחל חברון בג"ץ נדרש לסוגיה של השפכים העוברים ביישוב ואי יכולת התלמידים לחצות את הוואדי לבית ספרם הממוקם בצד השני של הכפר (בג"ץ ביוב נחל חברון 2002/3511). בית המשפט הגבוהה לצדק חייב את המדינה לבנות מכון טיהור ליישובים היהודים והערבים בסביבה ולקחת בחשבון את הביוב הזורם בנחל חברון. השפכים שמקורם בעיקר ממחצבות בשטחים הפלסטינים, חלקם בבעלות ישראלית, הם הגורם העיקרי לשפכים העוברים בנחל. ההתנחלויות באזור הר חברון תורמות את חלקן לשפכים אלה. כמו כן, בית המשפט התיר בניית גשרון על הנחל העובר בכפר אום בטין למעבר הולכי רגל ותלמידים אל בית ספרם.

מחצבות וכרייה

כיום קיימות מספר מחצבות במרחב של הכפרים הלא מוכרים. אף לא אחת בבעלות של התושבים הערבים הבדואים. אך תושבי הכפרים הלא מוכרים הם הסובלים העיקריים ממחצבות אלה. אתרי הכרייה השונים פולטים חלקיקים ואבק רב וגורמים לרעש וזיהום אוויר. מחצבת דרגות, בסמוך לכפר דריג'את, מחצבת כחל בסמוך לכפר הלא מוכר כוחלה ומחצבת הנסון ליד הכפר אבו קרינאת .

בנוסף לכך שדה הפוספטים "בריר" הוא אחד מאזורי הכרייה הגדולים והמתוכננים בארץ. המיקום שלו הוא במרכז הכפר הבדואי שבתהליך ההכרה, אלפורעה. הוא מרוחק שלושה קילומטרים מהעיר ערד. השפעתו הסביבתית היא בלתי הפיכה. מספר מחקרים הצביעו על השפעות קשות, של מפעל הכרייה אם יוקם, על בריאותם של תושבי האזור (רווד, 2011).

חוסר הנגישות למים כגורם לבעיות בריאות וסביבה בכפרים הלא מוכרים

חוסר נגישות למים זורמים ונקיים בכפרים הלא מוכרים היא אחת הבעיות המרכזיות הגורמות לבעיות סביבתיות בריאותיות בקרב האוכלוסייה. כיום חלק תושבי הכפרים הלא מוכרים משיגים מים דרך מיכלים העשויים ממתכת או חומר פלסטי קשיח. מיכלים אלה נגררים ע"י טרקטור ומוסעים עד הבתים במרחקים ל כמה קילומטרים. אחרים מקבלים את המים עד בתיהם דרך צינורות פלסטית חשופות מעל הקרקע. אך לחץ המים בצינורות אלה הוא חלש מאוד.

אי הנגישות הסדירה למים גורמת לבעיות בריאותיות רבות. מיכלי המים, ממתכת ומפלסטיק הפזורים בשטח, חשופים לשינוי קיצוני בטמפרטורות ביום ובלילה ובחודשי הקיץ והחורף מפתחים עם הזמן חלודה, עובש ואצות המפחיתים באיכות המים (ספקטור, 2011). איכות המים בבתים אינה בתחום הפיקוח והבקרה של משרד הבריאות. איכות המים הירודה גורמת למחלות זיהומיות רבות. זיהומים אלה נובעים מחשיפה מרובה לחיידקים או פרוזיטיים (Levy' A., et al., 1998).

רוב תושבי הכפרים הלא מוכרים מקבלים מים ע"י חיבורים עם מרכזי מים הנמצאים לאורך הכבישים הראשיים בנגב. כיום קיימים 300 חיבורים כאלה, כאשר על קבוצת תושבים המבקשת להתחבר למרכז מים לכלול עשר משפחות לפחות ולמתוח את הצינור על חשבונה. צינורות אלה מתארכים, לפעמים, עד קילומטרים. מאז 1997 הוגשו לועדת המים (שהייתה בסמכות מנהלת הבדואים ועברה היום לרשות המים) 675 בקשות להתחברות לנקודת מים, מתוך בקשות אלה התקבלות רק 106 בקשות בלבד (15.7% מכלל הבקשות ואילו 81.78% מהבקשות נדחו (ספקטור, 2011).

לאחרונה ובעקבות פניית עדאלה (9535/2006) חייב בג"ץ את המדינה "להבטיח נגישות מינימאלית" של תושבי שלושת הכפרים לא מוכרים: אום אלחיראן, תל עראד ואלקטאמאת.

צינור המספק מים בקוטר צול לתושבים בכפר אלסר 2011

חוסר הנגישות לחשמל כגורם לבעיות בריאותיות וסביבתיות בכפרים הלא מוכרים

בכפרים הלא מוכרים חשמל מונפק, לכמה שעות בערב, ע"י גנראטורים מזהמים ומרעישים המופעלים על ידי סולר ויוצרים ריח רע. גם בבתי הספר, אשר הוקמו בכפרים הבלתי מוכרים, החשמל מסופק ע"י גנראטורים. מיותר לציין שאין תאורת רחובות והדבר מגביל תנועותיהם של תושבי הכפרים בלילה.

מסקר שערך ארגון רופאים לזכויות אדם נמצא ש 21% מכלל תושבי הכפרים הלא מוכרים הם חולים כרוניים הזקוקים לחשמל באופן קבוע וכחלק מהטיפול הרפואי (עבאס ואלון, 2008). הפעלת מכשירים רפואיים בבית לצד הימצאותו של מקרר שישמור על טיב התרופות הוא דבר בסיסי בכל חברה מודרנית.

בהעדר תכנון והכרה בכפרים הלא מוכרים הבדואים לא זוכים לחיבור לחשמל. יותר מכך חשמל אינו מחובר גם לכפרים שכפר הוכרו, כפרי אבו בסמה, מאחר ומנהל מקרקעי ישראל קושר חיבור החשמל עם הסדרת עניין הקרקע.

פסיקת בג"ץ בעניין חולת הסרטן, אינאס אלאטרש (בג"ץ 806,2/2005) הצדיקה את הקשר בין אי חיבור הכפר לחשמל לבין פגיעה בזכויות אדם. בקשת הילדה שרצתה לשמור על תרופותיה במקרר המצריך חשמל 24 שעות ביום, נדחתה על ידי שופטי בג"ץ: אהרון ברק, דורית ביניש ודן גרוניס. דחייה זו התבססה על העובדה ש "ההורים בחרו לגור בכפר לא מוכר, בידיעה שאין בו חשמל".

כיום יותר ויותר בדואים, בכפרים הלא מוכרים, נוטשים את הגנראטורים המולידים חשמל לשיטה יותר ידידותית לסביבה והיא האנרגיה הסולרית. הבדואים בכפרים הלא מוכרים מניחים על גגות בתיהם או לצידם לוחות קליטת אנרגיה מהשמש על אף שגם הנחת לוחות אלה היא לא חוקית לפי מוסדות התכנון בדרום.

תשתיות בריאותיות ושירותים בריאותיים בכפרים הלא מוכרים

הרופא המחוזית ד"ר אילנה בלמקר טענה בישיבת הועדה המשותפת לענייני סביבה ובריאות בכנסת, אשר התקיימה ב 31 לינואר 2011, שמצבם הבריאותי של התושבים הבדואים קשור ישירות לתנאים הסביבתיים ותנאי המחיה שלהם בנגב. החיים של עשרות אלפי אזרחים בכפרים הבדואים הבלתי מוכרים בלי תנאים בסיסיים כמו מים זורמים, אספקת חשמל סדירה, מערכת ביוב, כבישים הוא גורם ישיר למחלות, זיהומים ופגיעה בילדים (הכנסת, 2011). בנוסף לכך עשרות אלפים גרים לאורך נחלים מזוהמים, כמו נחל חברון ונחל דימונה, או בקרבת מחצבות כמו מחצבת דרגות הפוגעים ישירות בבריאותם של הבדואים.

העברת מים במיכלים אשר מוצבות בחצרות הבתים או דרך צינורות שחורים חשופים לחום וליובש גורם להתבלותם והתפתחות אצות (אלמי, 2003). גם העדר חשמל בכפרים הלא מוכרים אשר מבטיח תנאי חימום וקירור

ושמירה על אוכל טרי גורם לזיהומים ומחלות שונות בקרב הבדואים. גם נושא הביוב החשוף הוא מטרד בריאותי לבדואים. זרימת הביוב בנחלים מוביל לדגירת יתושים. שתיית מי ביוב על ידי צאן מסכן את בריאותם. כמו כן המעבר בנחלים, ע"י אנשים וצאן, גורם לזיהומים ומחלות. קיומו של פארק התעשייה של 'רמת חובב' בקרבת ישובים בדואים גורם מסוכן לחלק מהתושבים. בפארק, הממוקם 12 ק"מ דרומית לבאר שבע קיימות בריכות אידוי שמהן נודף ריח רע. בנוסף לגורם סיכון זה קיים בפארק אתר האחסון היחידי בארץ לפסולת רעילה ומסוכנת. מספר מפעלים בפארק פולטים ריכוזים של חומרים כימיים מסוכנים (אלמי, 2003).

בכפרים הבלתי מוכרים לא קיים שלטון מקומי אשר יספק שירותי בריאות וסביבה לתושבים. בין שירותים אלה פינוי אשפה. ברוב המקרים נאלצים התושבים לשרוף אשפה זו. כמו כן לא כל בדואי יש גישה לאספקת שירותי רפואה ראשונית. גם כאשר שירותים אלה קיימים זמינותם מוגבלת ומרפאות בכפרים הבלתי מוכרים מופעלות לכמה שעות בשבוע בלבד.

תנאי בריאות קשים אינם פוסחים על תושבי העיירות הבדואים. השירותים ביישובים מוכרים אלה הן מוגבלים. אומנם קופות חולים פועלות בכל היישובים אך השירותים אשר מספקים הם ראשוניים. בדו"ח של משרד הבריאות אשר חקר את נושא בריאותם של הילדים הבדואים נקבע שהילדים הבדואים סובלים מהפרעות בהתפתחותם הפיזית ותת משקל. בנוסף לכך נקבע ש 56% מכלל הילדים הבדואים סובלים מאנמיה (בית אור, 2009).

השירותים הבריאותיים לתושבי הכפרים הלא מוכרים לא היו קיימים עד 1994. בשנה זו הוקמה המרפאה הראשונה בכפר הלא מוכר אלקרין. מאז מרפאות נוספות, סה"כ 12, הוקמו בכפרים שונים (ראה טבלה). מרפאות אלה שייכות לקופת חולים כללית למעט מרפאה אחת- מרפאת "אלסייד" השייכת לקופת חולים לאומית. כמו כן הוקמו 8 תחנות בריאות לאם ולילד (טיפות חלב) השייכות למשרד הבריאות.

תחנות לבריאות המשפחה (טיפות חלב) הוקמו בעקבות עתירה לבג"ץ של ארגון עדאלה ב 1997 (בג"ץ 7115/1997) ואחרי עתירה נוספת של ביזיון בית המשפט, בשנת 2000, בעקבות אי מילוי ההחלטה "להקים 6 תחנות בריאות המשפחה ולספק תחבורה ציבורית נאותה לתחנות". עתירה נוספת הוגשה בשנת 2000 (בג"ץ 4540/2000) ע"י האגודה לזכויות האזרח, המעוצה האזורית לכפרים הלא מוכרים וארגון רופאים לזכויות האדם.

טבלה מס' 1: שירותים רפואיים בכפרים הלא מוכרים

שם הכפר	תחנת בריאות לאם ולילד	מרפאת קופת חולים	רופא מומחה ילדים	רופא מומחה נשים
אבו תלול	יש	יש	אין	אין

אין	אין	יש	יש	אום בטין
אין	אין	יש	יש	אום תנאן
אין	אין	יש	אין	אלזרנוק
אין	אין	יש-2	אין	אלקרין
אין	אין	יש	יש	ביר הדאג'
אין	אין	יש	אין	דריג'את
אין	אין	יש	אין (סגורה)	ואדי אלנעם
אין	אין	יש	יש	ואדי גוין
אין	אין	יש	אין	עבדה
אין	אין	יש	יש	קסר אלסר

הריבוי הטבעי בקרב הבדואים בעיירות הוא 3.9% ואילו בכפרים הבלתי מוכרים מעל 4%. עובדה זו הופכת את הבדואים לאוכלוסייה עם הריבוי הטבעי הגבוהה בעולם. האוכלוסייה הבדואית היא אוכלוסייה מאוד צעירה. מעל ל 63% הם עד הגיל 19. וכמעט 60% מהמשפחות הבדואיות יש להן ארבעה ילדים ויותר (מקסימום וציבל, 2009).

אחד הפרמטרים המרכזיים בעולם לבדיקת המצב הבריאותי לאוכלוסייה מסוימת הוא תמותת תינוקות.

במדינות מפותחות תופעה זו יורדת בהתמדה. אך בישראל תמותת תינוקות בקרב הבדואים גדלה בשנים עברו.

ב 1996, תמותת תינוקות בקרב אוכלוסייה זו עמדה על 11.2 לאלף לידות ואילו ב 2002 הגיעה התמותה ל 17.1 לאלף. על אף הירידה מ 16.9 לכל 1000 לידות ב 2004 ל 11.5 בשנת 2007, (מגמת ירידה זו נמשכה גם ב- 2008 ל- 8.5%), מספרים אלה עדיין מאוד גבוהים בהשוואה לשיעור תמותת תינוקות בקרב כלל האוכלוסייה אשר עמד ב 2007 על 4.1 ל 1000 לידות בלבד (הרפז, 2009).

מחלות ואי התפתחות טבעית היא בין הגורמים לתמותת תינוקות גבוהה בקרב הילדים הבדואיים. מומחים מסבירים הידרדרות זו בעוני הקיצוני ובתנאים בריאותיים וסביבתיים קשים השוררים בקרב הבדואים בנגב (לביא, 2010).

בנוסף לכך נישואים בקרב השבט אחראים על אחוז גבוה במיוחד של ילדים עם פגמים מולדים וילדים עם צרכים מיוחדים. כ- 80% מהילדים המאושפזים במחלקת ילדים בבית חולים סורוקה הם ילדים בדואים (שם).

שתי האוכלוסיות המרכזיות הזקוקות לשירותים רפואיים בכפרים הלא מוכרים הם אוכלוסיות הילדים והנשים. מבדיקת שטח שערכה עדאלה ביולי 2011 נמצא שבמרפאות אין רופאי ילדים או נשים (ראה טבלה מס' 1). רופא

המשפחה הוא שמטפל בילדים ואילו הנשים הזקוקות לשירות רופא מומחה חייבות להגיע למרפאות בעיר באר שבע.

השירותים המסופקים במרפאות ותחנות אלה הם מאוד מוגבלים. מרכזים אלה לא מחוברים לחשמל ומופעלים ע"י

גנראטורים למספר שעות. כך שתרופות חשובות למחלות כמו סכרת או חיסונים חשובים מובאים יום יום ע"י

האחיות ונלקחים בחזרה לבאר שבע. בנוסף לכך אין בתי מרקחת ורוקחים במקום המספקים את התרופות לחולים.

בסקר שערכו רופאים לזכויות אדם והמועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים (2009) בנושא שירותי בריאות בכפרים הלא מוכרים, מצאו שתושבי הכפרים הלא מוכרים מופלים לרעה, בכל קנה מידה, בהשוואה לתושבים היהודים ביישובים הסמוכים בנגב (עבאס, 2009)

הריסות בתים כמטרד סביבתי בכפרים הלא מוכרים בנגב

אין ספק שחלק מהבעיות הסביבתיות והבריאותיות בכפרים הלא מוכרים נעוץ במחסור בתכנון מקומי. דבר זה גורם לבניה לא מאושרת (לא חוקית) ללא תשתיות פיזיות נאותות כמו: ביוב, מערכות כבישים, מים וחשמל. הבניה הלא מאושרת מובילה להריסת בתים.

ועדת גולדברג קבעה שכיום קיימים בנגב כ-50 אלף מבנים בלתי חוקיים, ומדי שנה מתווספים בין 1500-2000 מבנים חדשים (דו"ח גולדברג, 2008). הסיבות לבניה הבלתי חוקית ביישובים הערבים בארץ נובע ממצוקה אמיתית של דיור (הועדה הבן משרדית לבדיקת הבניה הבלתי חוקית במדינת ישראל, 2000). מדיניות הריסת הבתים היא אחת הכלים הממשלתיים להתמודד עם הבניה הלא חוקית בנגב. מדיניות זו מעולם לא פסקה. בשנים האחרונות קיימת עליה במספר ההריסות בנגב. הכיעור הסביבתי בולט לעיין עקב מאות מבנים הרוסים ולא מפונים מהשטח. מצד שני שאריות מבנים אלה נהפכים עם הזמן למפגע סביבתי המזמין נחשים ושאר זחלים מסוכנים. לפי נתוני המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בעשר השנים האחרונות נהרסו יותר מ-800 בתים בכפרים הלא מוכרים (טבלה מס' 2):

טבלה מס' 2: הריסות הבתים בכפרים הבלתי מוכרים, 2001 - 2010

השנה	מספר ההריסות	השנה	מספר ההריסות
2001	8	2006	96
2002	23	2007	232
2003	63	2008	139
2004	23	2009	99
2005	51	2010	כ-700

מקור: נתוני המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים, 2010

אך טבלה מס' 2 לא לוקחת בחשבון את ההריסות ביישובים המוכרים והריסות אשר בוצעו על ידי התושבים עצמם עקב הליך משפטי. אחרי פניה של הארגון Human Rights Watch למשרד המשפטים המשרד נתן מספרים אחרים לגבי כלל ההריסות בנגב. משרד המשפטים נוקב במספרים של 232, 103, 200 בתים שנהרסו בנגב בשנים 2004, 2005, 2006 בהתאם (Human Rights Watch, 2008, p. 44).

כמו כן, לצד הריסת בתים הממשלה נקטה באמצעים שונים הפוגעים בסביבה באופן חמור. אחת השיטות האלה השמדת שטחים חקלאיים רחבים, שעובדו בקרקעות הנתבעות על ידי הבדואים, על ידי ריסוסם בחומר כימי מהאוויר. עדאלה הצליחה לעצור תהליך זה בבית המשפט (בג"ץ 2887/2004). אך המדינה מצאה דרך "יצירתית" חדשה להשמדת היבולים ע"י חריש הקרקע המעובדת.

חריש שטחים בדואים מעובדים באלעראקיב, 2006

סיכום

האזרחים הערבים הבדואים נתקלים בקשיים יום יומיים בכל תחומי החיים. קשיים אלה נובעים מהבעיה העיקרית של סכסוך הקרקעות ואי הכרה בכפרים הלא מוכרים. שירותי בריאות וסביבה בין השירותים החשובים ביותר לקהילה הבדואית בגלל המאפיינים החברתיים של קהילה זו והתנאים הסביבתיים של המדבר. שירותים אלה המסופקים במלואם לישובים היהודים באזור, כמעט ולא קיימים בכפרים הלא מוכרים. שיפור מסוים בתנאי חייהם ובריאותם של תושבי הכפרים הבלתי מוכרים נעשה אחרי התערבות בג"ץ. בבג"ץ טיפות חלב 97/7115, בג"ץ המרפאות 2000/4540, המים 2001/3586 ובג"ץ ביוב נחל חברון 2002/3511 גילו השופטים הבנה לדרשותיהם של הבדואים על אף שלא קיבלו טענותיהם תמיד. הם קבעו את העיקרון שאין לקשור בין אספקת שירותים בסיסיים לאזרחים הבדואים לבין פתרון סוגיית הקרקעות. גם יישום החלטות בג"ץ נתקל בקשיים ולוקח, לפעמים, שנים רבות.

על אף השיפור המסוים בתנאים הסביבתיים והבריאותיים של תושבי הכפרים הלא מוכרים. מדיניות אי הצדק הסביבתי בנגב בולטת לעיין. ההתייחסות לערבי הנגב בכפרים הלא מוכרים כמטרד סביבתי פוגעת בבדואים ומפקיעה מהם זכויותיהם האזרחיות הבסיסיות. מדיניות זו היא בסתירה למה שקבעה ועדת אור אחרי אירועי אוקטובר בשנת 2000:

**"תשומת לב מיוחדת יש להפנות לתנאי חייהם ומצוקתם של הבדואים. אין עוד מקום להתעלמות מנושא זה או לדחיקתו לשוליים. על המדינה, באמצעות דרגיה הבכירים ביותר לפעול לסגירת הפערים בהקדם ובאופן נחרץ ביותר תוך קביעת יעדים ברורים ומוחשיים ולחות זמניים מוגדרים"
(דו"ח ועדת אור, עמ' 767).**

מקורות

אלהוזייל, ע. (2003). תוכנית הסכמה אזרחית בישראל לפתרון בעיית הכפרים הבלתי מוכרים בנגב (תוכנית אלטרנטיבית לתוכנית החומש של שרון). המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים-היחידה לתכנון אסטרטגי.

אלמי, א. (2003). בשטח הפקר: בריאות בכפרים הבלתי מוכרים בנגב. תל אביב: רופאים לזכויות האדם.

בג"ץ טיפות חלב 7115/1997

בג"ץ המרפאות 4540/2000

בג"ץ המים 3586/2001

בג"ץ ביוב נחל חברון 3511/2002

בג"ץ השמדת היבולים 2887/2004 סלים אבו מדיגם ואח' נגד מנהל מקרקעי ישראל ואח'.

בג"ץ המים (9535/2006)

בית-אור, מ. (2009). דו"ח חושף: הבריאות הירודה של ילדי הבדואים, חדשות בריאות ואינט. Ynet.co.il/articles/0,7340,L-3668161,00.html

גולדברג, א. (2008). דו"ח הוועדה להצעת מדיניות להסדרת ההתיישבות הבדואית בנגב, משרד השיכון.

הכנסת, (2011) פרוטוקול ישיבת הוועדה המשותפת לבריאות וסביבה בכנסת, 31 בינואר.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, (2010) הרשויות המקומיות בישראל 2008.

הרפז, ד. דו"ח משרד הבריאות: שיפור בבריאות ילדים בדואים בנגב. אפוק טיימס ישראל. 22.2.2009.

זוהר, א. (2005). פיתוח הנגב תוך שמירה על איכות הסביבה: עקרונות לשמירת איכות הסביבה בתוכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב. משרד הפנים: התוכנית האסטרטגית לפיתוח הנגב.

לביא, א. למה הם מתים? הארץ, 2.7.2010, עמ' 10.

מקסימוב, ש. וציבל, נ. (2009). אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2006. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

משרד ראש הממשלה (2005). התוכנית לאומית אסטרטגית לפיתוח הנגב.
<http://www.pmo.gov.il/pmo/archive/decisions/2005/11/des4415.htm>

עבאס, ו. (2009). יוצאים ידי חובה: שירותי הבריאות בכפרים הבלתי מוכרים בנגב. תל אביב: רופאים לזכויות אדם.

עבאס, ו. & אלון, ש. (2008). נידונים לחושך: סוגיית החשמל והחולים הכרוניים בכפרים הבלתי מוכרים בנגב. תל אביב: רופאים לזכויות אדם.

ספקטור, ש. (2011). בריאות וסביבה בקרב אוכלוסיית הכפרים הבדואים הבלתי מוכרים בנגב. מוגש לוועדה המשותפת של ועדת הפנים והגנת הסביבה וועדת העבודה, הרווחה והבריאות לנושא סביבה ובריאות. הכנסת: מרכז המחקר והמידע.

צפדיה, א., אורן, ע., לוי, י. (2007). דרמת ההדרמה: העברת מתנות הצבא אל מטרופולין ב"ש מנקודת מבט אזרחית. אוניברסיטת בן גוריון: מרכז הנגב לפיתוח אזורי.

רווד, ב. (2011). המערכה נגד ערד, עיתון הארץ, 24.4.2011 עמ' 2ב.

Human Rigts Watch, (2008). לא על המפה. V. 20, n. 5 (E)

Levy, A., et al., (1998). Hospitalizations for infectious diseases in Jewish and Bedouin children in southern Israel, **European Journal of Epidemiology**, 14: 179-186